

Бондар С.І. Когнітивний стиль як індивідуальна стратегія переробки інформації особистістю. Вісник Харківського Університету № 498 серія “Психологія”. Харків, 2000. ISSN 0453-8048, стор.13-17.

Бондар С.І.,Київ

S. Bondar, Kyiv

Когнітивний стиль як індивідуальна стратегія переробки інформації особистістю

Cognitive Style as an Individual Way of Information Processing

Одним із завдань психології читання є вивчення читацьких здібностей, які тісно пов'язані з психічними процесами: пам'яттю, емоціями, уявою, мисленням і т.п., хоча і не зводяться до них. При читанні психологічні процеси виступають не ізольовано, а включаються в систему навичок і вмінь, які формуються під впливом навчання читанню і самостійного читання. У пошуках вирішення проблем читання ми виходимо з того, що читання – це процес переробки інформації, а індивідуальна стратегія переробки такої інформації – це когнітивний стиль особистості.

Наявність такого зв'язку свідчить про можливість впливу когнітивного стилю особистості на оволодіння нею прийомами читання. Психологію навчання давно уже не задовольняють загальні закономірності пізнання, властиві всім людям, і у зв'язку з цим постають проблеми індивідуальних особливостей пізнавальної діяльності.

Поняття когнітивного стилю як таке, що фіксує індивідуальні способи пізнання, пов'язано з дослідженнями Д.Бровермана, Р.Гарднера, М.Є.Єгорової, Д.Кагана, Г.Клауса, Г.Кляйна, Т.В.Корнілової, У.Нійсера, Г.Олпорта, С.Є.Париліса, Н.І.Пов'якель, М.Піззаміліо, Є.Т.Соколової, А.В.Соловйова, Г.Уіткіна, М.О.Холодної, та ін. У сучасній психологічній літературі існують різні підходи до визначення поняття “когнітивний стиль”, який привертає увагу дослідників і як теоретичний конструкт, і як предмет різних емпіричних досліджень.

Як теоретичний конструкт когнітивний стиль включає, по-перше, взаємодію пізнавальної (когнітивної) та особистісної складових при вирішенні суб'єктом

проблемної ситуації, а по-друге, пояснює особистісний фактор тим, що пізнавальні структури входять до структури особистості, що забезпечує індивідуальну стійкість когнітивного стилю як способу пізнання і діяльності.

Дослідники М.Є. Єгорова, В.А.Колга, Т.В.Корнілова, Г.В.Куценко,Є.Т. Соколова, А.В. Соловйов, М.О. Холодна та ін. в психології пізнавальних процесів на перше місце висувають диференційно – психологічний аспект, а саме: дослідження індивідуальної специфіки процесів переробки інформації, яка в загальному вигляді визначається як когнітивний стиль. Індивідуальні відмінності у способах отримання і відтворення інформації, прийомах аналізу і структурування свого оточення і т.ін. в свою чергу, утворюють деякі типові форми когнітивного реагування, відносно яких групи людей виявляються схожими і відрізняються одна від одної.[4]

Таким чином, поняття когнітивного стилю використовується для того, щоб визначити і міжіндивідуальні відмінності в процесах переробки інформації, і типи людей в залежності від особливостей їх когнітивної організації. Визначення когнітивного стилю трактується через категорію індивідуальності: “когнітивні стилі – стійкі індивідуальні особливості пізнавальних стратегій, формальна характеристика індивідуальності” [7; 21].

Визначення та вивчення поняття “когнітивний стиль” має свою історію, яка розпочалася у 20-х рр., і згодом пов’язана з роботами Д.Бровермана, Р.Гарднера. Г.Клейна Г.Фатерсона, Г. Уіткіна та ін. До змісту поняття когнітивного стилю увійшли ідеї так званих німецьких типологій особистості, а саме поняття “життєвий стиль”, а також ідеї послідовників психоаналітичних шкіл відносно інтерпретації суб’єктом невизначеної стимуляції. Головна спрямованість перших дослідницьких робіт полягала в тому, щоб показати, що стимульна інформація, пред’явлена суб’єкту, збагачується “добавкою” з боку особистісних переваг суб’єкта при висуванні пізнавальних гіпотез [9;16]

Розвиток когнітивної психології, яка застосувала в аналізі процесів пізнання “структуру пізнання”, сприяв оформленню поняття “когнітивного стилю”. Нове поняття когнітивного стилю означало чіткий погляд на природу пізнавальних

особливостей: відмінності у внутрішній організації процесів переробки інформації наклали свій відбиток не на змістовні, а на формальні, пов'язані зі способом дії суб'єкта, і в цьому розумінні, стилістичні особливості когнітивних стратегій людини. Передбачалося, що типові для суб'єкта способи організації його когнітивних структур визначають формальні характеристики індивідуальності.

Очевидно, поняття “стилю” спочатку було введено у вигляді глобального психологічного параметра, який трактувався як стиль вивчення реальності. В більш вузькому значенні, “когнітивний стиль” використовувався для визначення і специфікації особливого роду індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності, котрі не змогли отримати адекватної теоретичної інтерпретації в рамках традиційної психології пізнання.

Г. Уіткін вважає, що когнітивний стиль – це спосіб когнітивного аналізу, якому надається перевага. [16]

Р. Гарднер відмічає, що когнітивний стиль – це відносно стабільна система когнітивних контролюючих принципів, які забезпечують можливість індивідуальних реалістично–адаптивних форм відображення дійсності, і виступають як опосередкована ланка між намірами особистості та вимогами об'єктивної ситуації [9]

Д.Броверман за когнітивний стиль приймає профіль розумових здібностей. [8]

Д.Уорделл і Дж.Ройс визначають когнітивний стиль як стабільні риси вищого порядку, які стійко впливають на той спосіб, яким виявляють себе когнітивні і афективні процеси особистості. [15]

Г. Клаус відмічає, що вираженість когнітивного стилю змінюється протягом онтогенетичного розвитку людини, але лишається постійною у кожного даного індивіда, якщо порівнювати його показники з рівнем вікової групи. [2]

В кінці 70-х рр. емпіричні дослідження дали змогу констатувати, що когнітивні стилі – це гіпотетичний конструкт, який відображає стратегії пізнання.

З 80-х рр. нашого століття когнітивні стилі визначають як способи (форми) сприйняття, мислення і дій суб'єкта, які спричиняють індивідуально стійкі і в цьому розумінні особистісні характеристики вирішення задач пізнання в різних ситуаціях, але переважно в ситуаціях невизначеності. [2;13]

Когнітивні стилі у психології є тією ланкою, котра поєднує мислення та особистість і відображає ступінь диференціації афективного від індивідуального, поєднує в собі індивідуальні відмінності мотиваційно – потребного та перцептивного порядку [17].

М.А. Холодна відмічає, що у різних визначень когнітивного стилю є спільний змістовний знаменник, пов'язаний з прийняттям ряду відмінних ознак цього психологічного утворення:

- 1) когнітивний стиль – це процесуальна (інструментальна) характеристика інтелектуальної діяльності, яка визначає спосіб отримання того чи іншого когнітивного продукту;
- 2) когнітивний стиль – біополярний вимір; це означає, що когнітивний стиль описується за рахунок звертання до двох крайніх форм пізнавального реагування;
- 3) когнітивний стиль – стійка в часі характеристика суб'єкта, яка проявляється на різних рівнях пізнавального функціонування;
- 4) до стилевих феноменів не застосовуються оцінювання, тому що представники кожного стилю мають значні переваги в тих ситуаціях, де їх індивідуальні якості сприяють ефективній поведінці .[7]

Таким чином, при вивченні когнітивних стилів дослідників цікавить не змістовна характеристика пізнавальної діяльності (“що” людина думає), а спосіб організації (“як” людина думає). При цьому на перший план виступають типові для кожної особистості індивідуально своєрідні прийоми отримання і переробки інформації про навколишній світ.

Визначають такі когнітивні стилі:

1. Полезалежність – полenezалежність.
2. Імпульсивність – рефлексивність.

3. Ригідність – гнучкість пізнавального контролю.
4. Вузькість – широта діапазону еквівалента.
5. Широта категорії.
6. Толерантність до нереалістичного досвіду.
7. Когнітивна простота – складність.
8. Вузькість – широта сканування.
9. Конкретна – абстрактна концептуалізація.
10. Зрівняння – загострення.[7]

На думку багатьох дослідників найбільш “життєдійними” серед когнітивних стилів, яким властивий найвищий рівень узагальнення, систематичність теоретичної інтерпретації виявились полезалежний (глобальний, залежний від поля сприймання, мислення і т.п.) і полenezалежний (незалежний від даного поля). [1;4;3;5;16;17]

Полезалежність – полenezалежність показують міру співвідносності особистісних та пізнавальних параметрів індивіда. Ступінь залежності суб’єкта від поля сприймання – важливий момент, який визначає міру і спрямованість проходження психічних процесів. Використання особою внутрішніх референтів (орієнтація на себе) свідчать про незалежність від поля, оточення, впливу ззовні. Ця незалежність однозначно виражається в пріоритетності аналізу як у сприйманні, так і в мисленні; він виступає як загальна характеристика всіх рівнів відображення реальності і являє собою вміння людини розподілити той чи інший предмет (ситуацію) на складові частини за умовами задачі. В основі полезалежності міститься недостатнє відділення “Я” від “не Я” і, як наслідок цього – використання зовнішніх референтів (орієнтація на оточення), що відображається в “синтетичності” та синкретичності пізнавальної сфери суб’єкта. Синтетичність (однаково без змін) проявляється від сприйняття до мислення, рівнозначно оперуванню з’єднаними, нерозділеними образами чи поняттями і невмінню виділяти компоненти структури пред’явленого стимула.

Полезалежність – полenezалежність розглядається як “наскрізна” характеристика, яка проходить через всі рівні психічного розвитку. Це

підтверджують високі кореляційні співвідношення між залежністю – незалежністю від поля та самооцінкою особистості, рівнем її інтелектуального розвитку і т.д. [6]

М.А. Холодна висунула гіпотезу про те, що природа “полезалежності - полenezалежності” значною мірою пов’язана з проблемою співвідношень півкуль головного мозку (півкульних співвідношень)[7]

У вітчизняній та зарубіжній психології вивчається також роль когнітивних стилів у процесах навчання. Так, Г. Клаус виділив залежність відмінностей у навчальній діяльності від перцептивних стратегій. Згідно його думки успіхи у навчанні залежать від показників інтелекту і таких стилів, як тип реагування та диференційованість поля [2]

У ранніх роботах Г. Уіткіна визначалась внутрішньо-індивідуальна стійкість когнітивних стилів при їх міжіндивідуальних відмінностях. Але в більш пізніх роботах американських вчених було показано, що суб’єкт може виявляти різні стилі в залежності від змісту задач [17]

Стилевий параметр імпульсивність – рефлексивність був введений Дж. Каганом при вивченні індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності в ситуації прийняття рішення в умовах невизначеності, коли вимагається здійснити правильний вибір із деякої кількості альтернатив. Дж. Каган продемонстрував розвиток “рефлексивності “ з віком і зв’язок цього когнітивного стилю з можливістю категоризації у маленьких дітей. [11]

В огляді С.Мессера, який вивчав імпульсивність–рефлексивність, було зроблено два висновки: по-перше, тільки деякі ситуації, а саме ті, що містять фактор невизначеності дозволяють виявлятися цьому когнітивному стилю, і, по-друге, навчання прямо впливає на рівень імпульсивності – при оволодінні суб’єктом скануючими стратегіями імпульсивність зменшується. [12]

Пізніше було показано, що рефлексивність–імпульсивність у людей похилого віку не має значення при виконанні ними завдань, хоча успішність їх пов’язана негативною кореляцією як з віком, так і з іншим стилем – з полезалежністю. Так,

наприклад, Райдінг запевняє, що когнітивний стиль існує протягом всього періоду життя індивіда. Більше того, дослідник вважає, що когнітивний стиль особистості – це суть існування конкретної особи. Досліджуючи когнітивні стилі та їх роль у навчанні, він відмічає, що когнітивні стилі складаються із трьох основних елементів:

1. когнітивний компонент, який включає знання.
2. афективний компонент, який охоплює почуття;
3. поведінковий компонент, який містить в собі вчинки суб'єкта.

Всі вищезгадані компоненти являють собою особистісний індивідуальний стиль навчання. Особистісний стиль у навчанні – це комбінація когнітивного стилю і стратегії навчання.[14]

Але ми не ставили перед собою завдання розгляду саме стратегій навчання. Нас цікавить взаємозв'язок когнітивного стилю як індивідуальної стратегії переробки інформації та читання як процесу переробки інформації.

Аналізуючи характеристики когнітивного стилю, ми виходили з припущення, що на читання тексту можуть мати суттєвий вплив такі стилі, як полезалежність – полenezалежність, імпульсивність – рефлексивність.

Для перевірки даної гіпотези ми провели дослідження з метою визначення когнітивних стилів студентів і виявлення успішності роботи над текстом у студентів з різним когнітивним стилем.

“Полезалежність–полenezалежність” студентів визначалася за тестом “включених фігур”, “імпульсивність-рефлексивність” – за тестом “подібних зображень”.

В експерименті приймали участь 135 студентів I та II курсів Академії праці і соціальних відносин. На початку кожного навчального року студенти проходять тест для визначення базових знань з іноземної мови для створення диференційованих груп.

Студенти розподіляються за ознакою лінгвістичної компетенції:

- студенти – початківці;
- студенти з низьким рівнем лінгвістичної компетенції;

- студенти з середнім рівнем лінгвістичної компетенції;
- студенти з високим рівнем лінгвістичної компетенції;
- студенти, які вивчають другу іноземну мову.

До груп початкового рівня лінгвістичної компетенції потрапляють студенти, які з різних екстралінгвістичних причин не приділяли уваги вивченню іноземної мови.

У групу для вивчення другої іноземної мови потрапили студенти, які побажали вивчати другу іноземну мову.

Попередній досвід роботи показав, що навіть при такому розподілі на групи, виникають значні проблеми у навчанні читанню іншомовного тексту. Діяльність студентів при оволодінні прийомами читання не є успішною. Це було підтверджено, коли в ході експерименту ми перевіряли уміння студентів переструктурувати текст, зробити його переклад, визначали швидкість читання тексту.

За результатами дослідження було виявлено чотири групи студентів з такими когнітивними стилями: полезалежні, імпульсивні, полenezалежні, рефлексивні.

Результати досліджень показали, що переважна більшість студентів з високим рівнем лінгвістичної компетенції тяжіють до полenezалежного і рефлексивного стилів, співвідношення між цими стилями становить близько 30%. Студенти, які виявили бажання вивчати другу іноземну мову майже у 80% є полenezалежними і рефлексивними.

Показники перекладу тексту, його переструктурування, швидкості читання дали змогу констатувати, що полenezалежні студенти з низьким рівнем лінгвістичної компетенції практично не можуть ні прочитати текст, ані переструктурувати, не говорячи вже про його розуміння. Не набагато краща ситуація і з імпульсивними студентами. Однією з їх переваг є те, що вони можуть швидко прочитати текст, але зроблять при цьому значну кількість помилок.

Найкраще справляються з завданнями читання, переструктурування студенти рефлексивного стилю. Але вони тратять багато часу на виконання завдань.

Для проведення другого етапу експерименту ми розподілили студентів за іншими ознаками. Якщо раніше у групах низького, середнього чи високого рівня знань були студенти з різним когнітивним стилем, то тепер вони стали розподілятися у групи за належністю до когнітивного стилю.

Виходячи з цього, формувалися різні завдання для когнітивних груп. Система роботи складалася із 10-20 текстів, залежно від того, як студенти оволодівали прийомами читання. Для кожної з когнітивних груп визначалися окремі завдання, в залежності від тривалості або конкретності.

Особливий інтерес викликала група студентів, які побажали вивчати другу іноземну мову. Серед них були рефлексивні, і їх рефлексивність у 30% співвідносилася із полenezалежністю. Для полenezалежних студентів, які продовжували вивчати першу іноземну та для тих, хто вивчає другу іноземну мову, було передбачено 20 текстів з наростаючою складністю.

Студенти, які вивчають другу іноземну мову, уже на 17 тексті оволоділи прийомами читання.

Полenezалежні студенти уміють визначити головну думку, переструктурувати текст. Полenezалежні студенти можуть застосовувати як аналітичний, так і глобальний підходи до читання тексту.

Результати експерименту показали, що полenezалежні набагато краще переструктурують текст, можуть бачити вище буквального змісту тексту, здатні здійснювати гіпотетико – дедуктивний підхід у перебудові змісту, здатні узагальнювати поняття.

У ефективності навчання полenezалежних керівну роль має наявність внутрішньої мотивації. Визначають істотне, а не те, що відразу потрапляє в поле зору. У них легше відбувається узагальнення знань і їх перенесення на об'єкт, більш виражена здатність обирати раціональні стратегії запам'ятовування й відновлення матеріалу.

Полenezалежні виявляють значну активність у діяльності і рідко грають роль пасивного спостерігача. Слід зазначити, що серед полenezалежних та

рефлексивних були і такі студенти, які зовсім не мали змоги раніше вивчати іноземну мову.

У одній з груп студентів середнього рівня знань ми лишили таких, які належали до різних когнітивних стилів. Це була контрольна група. Ніяких спеціальних завдань для них не було розроблено. Вони опрацювали 20 текстів, але їх рівень умінь зріс тільки на 10%.

Отже, когнітивний стиль особистості як стратегія діяльності, як стратегія переробки текстової інформації має відчутний вплив на оволодіння прийомами читання, зчитування інформації, а формування груп при вивченні іноземної мови за когнітивними стилями і відповідна побудова навчального процесу може суттєво вплинути на успішність засвоєння мови.

1. Егорова М.С. Проблема зависимости – независимости от поля и возможности ее исследования в генетике проведения // Вопросы психологии. – 1981. - №1. – С. 39-45.
2. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения. М.: Прогресс, 1987. – 336 с.
3. Соловьев А.В. Исследование познавательных стилей в америк. психологии. М., 1978.
4. Корнилова Т.В., Парамей Г.В. Подходы к изучению когнитивных стилей: двадцать лет спустя. // Вопросы психологии. – 1989. - №6. – с. 140-147.
5. Соколова Е.Т. Проективные методы исследования личности. Москва. Университет, 1980.
6. Сизов К.В. Индивидуальный стиль и проблема личностного подхода к способностям // Вопросы психологии. – 1988. - №2. – С. 160-167.
7. Холодная М.А. Типы интеллектуальной активности: стилевые и продуктивные характеристики // Психолого-педагогические проблемы высшей и средней школы. – Томск, 1989. – С. 19-33.
8. Broverman D.M. Dimentions of cognitive style // J. of Personality. – 1960. – V. 28. (2), P. 167-185.

9. Gardner R.W. Jackson D.N., Messick S. Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities // Psychological Issues. – 1960. – V.2. – Mon.8 – 148 p.
10. Jensen A.R., Rohwer J.R. The stroop color-word test: A review // Acta Psychologica. 1966. – V. 25. – N1. – P. 54-93.
11. Kagan J. Reflection-impulsivity: the generality and dynamics of conceptual tempo // J. of Abnormal Psychology. – 1966.
12. Messer B. Reflection-Impulsivity: A review // Psychological Bulletin. – 1976. – V. 83. – N6. – P. 1026-1052.
13. Nickel H., Petzold M., Petting K., Wetter J. Conceptual styles and concept formation in childhood: Preferences and competences // German Journal of Psychology. – 1985. – V.9. – N3. – P. 255-267.
14. Ryding R. and Rayner S. (1998). Cognitive Styles and Learning Strategies. London: David Fulton Publishers Ltd.
15. Wardell D.M., Royce J.R. Toward a multi-factor theory of styles and their relationship to cognition and affect // Journal of Personality. – 1978. – V. 47. – N3. – P. 474-505.
16. Witkin H.A., Dyk R., Faterson H., Goodenough D. and Karp S. Psychological differentiation. – N.-Y.: Wiley and Sons, 1962. – 418 p.
17. Witkin H.A., Goodenough D.R. Cognitive style: Essence and origins // Psychological Issues. – 1982. – Mon. 51. – 141 p.

В статье рассматривается роль когнитивных стилей личности (импульсивность-рефлексивность, полезависимость-поленезависимость) в процессах переработки информации. Дается краткий анализ результатов, полученных в процессе исследования.

This article deals with the role of cognitive styles reflection-impulsivity, field-dependence – field-independence while information processing. The results of investigation have been analysed.

